

ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У ЈАГОДИНСКОМ ОКРУГУ У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 19. ВЕКА

Мр Добривоје Јовановић
Историјски архив Јагодина

Здравствене прилике у првој половини 19. века биле су на врло ниском нивоу. Лечење је било нестручно и примитивно. Народ је за лечење тражио помоћ у празноверицама, у молитвама, гатању, врачању. За лечење болести позивани су хећими, бербери, лекари-самоуци, народни видари. Лечења су вршили и калуђери по манастирима уз помоћ књига-лекаруша, молитвама, справљањем лекова од лековитог биља, утискивањем крста на оболело место. Осим народних лекова, у радњама су могли да се купе, без икакве контроле, сви лекови, који су често били отровни. Вршени су покушаји да се сузбије надрилекарство доношењем разних уредби о забрани рада нестручним лицима, али наслеђено стање трајало је врло дуго.

Добијањем аутономије 1830. године стварају се повољнији услови за потпунију организацију здравствене службе у Србији. Нарочито од Хатишерифа из 1833. и Сретењског устава из 1835. године почиње да се поклања већа пажња организовању здравствене службе у циљу заштите народног здравља. Позивани су школовани лекари, осниване су болнице и апотеке, организована карантинска служба, уређиване су бање за бањско лечење. Указом донетим на основу устава из 1835. године, било је прописано: *Пазити на здравље народа, и подићи тога ради и издржавати како у земљи тако и у границама нуждна томе заведенија и болнице, да се не би куга или друге приљепчиве болести у земљу увукле...Списати заповести, каквим љекарима слободно је лечити, и забранити, да се не би у то упуштали, који нису науке љекарства слушали...завести школе за хирурге и бабице, марвене лекаре и апотекаре.*

Значајне су и две уредбе кнеза Милоша, једна из 1836. године, по којој су лекари били дужни да лече сиромашне људе бесплатно, а друга је из 1837. године, којом се забрањивала продаја лекова без писменог одобрења полиције, која се искључиво добијала на основу рецепта школованог лекара.

Први извештаји о боравку школованих лекара у Јагодини су извештаји Јанићија Радовића, јагодинског мезуланџије. Он је 29. априла 1823.

године известио о доласку италијанског лекара Вита Ромита и његовог апотекара Петра. Они се нису задржали у Јагодини, већ су продужили за Крагујевац, вероватно у намери да ступе у службу код кнеза Милоша.¹ Први лекар који је службовао у Јагодини био је Ђорђе Новаковић, или како су га Јагодинци звали Ђорђе Јеврејин. До доласка у Јагодину др Ђорђе Новаковић службовао је као ескадронски лекар у аустријској војци и као градски лекар у Шапцу.² Он је у Јагодину дошао вероватно крајем новембра 1829. године, на основу једног писма упућеног од стране кнеза Милоша Милосаву Здравковићу, у коме га обавештава о слању Ђорђа Новаковића у Јагодину.³

Наредни податак о раду неког школованог лекара у Јагодини је из 1835. године. Ради лечења Димитрија Ђорђевића, кнез Милош је у Јагодину послао др Глигорија Рибакера. Он се задржао само почетком 1835. године, до излечења Димитрија Ђорђевића.⁴

Поново је током 1836. године кнез Милош послао лекара у Јагодину да лечи Димитрија Ђорђевића. Он му се писмом од 12. маја 1836. године захваљује што је послао доктора Антона да га лечи, и обавештава га да му се здравље поправило.⁵

Димитрије Ђорђевић је 24. јануара 1837. године поново затражио од кнеза Милоша да му пошаље једног лекара. Не зна се да ли је поново неки лекар долазио у Јагодину, јер је Димитрије Ђорђевић ускоро преминуо.⁶

Мада није било школованих лекара, локалне власти успешно су се бориле против разних болести. Почетком септембра 1834. године појавила се срдобоља од које је тог месеца умрло 78 људи.⁷ После сузбијања срдобоље појавила се болест, која је названа *љута бољка, брага рана или далак*. Смртност од ове болести била је такође велика.⁸ Захваљујући мерама локалних власти кнез Милош је 9. октобра обавештен да је болест сасвим сузбијена.⁹

Кугу су у Јагодину донели турски војници 24. јула 1837. године. Прва кућа у којој се појавила куга била је механа у којој су преноћили. По одласку, један од турских војника је умро већ у Багрдану. Др Карл Нађ је у Јагодину дошао 18. августа 1837. године, идући за Алексинац. На молбу

1 АС, КК, XII, 251, 252/1823.

2 Др. Влад. Станојевић, Историја српског војног санитета, Београд 1925, стр. 25.

3 АС, ЗМП, 4226.

4 АС, КК, XII, 797/835. Писмом од 28. фебруара 1835. године Димитрије Ђорђевић се захваљује кнезу Милошу што му је послао доктора Глигорија Рибакера да га лечи.

5 АС, КК, XII 837.

6 АС, КК XII 849.

7 АС, КК, XII, 763, 765.

8 АС, КК, XII, 768.

9 АС, КК, XII, 770.

варошке власти обишао је болесне и одлучио је да се задржи у Јагодини, да се не би болест проширила. Затворио је одмах пет кућа и саму варош. Све заражене куће ставио је под стражу, а сви здрави људи који су били у контакту са зараженима, смештени су у посебну кућу. Издата је прокламација јагодинским житељима, преко које су обавештени о наредби кнеза Милоша да се придржавају свих наредби и да поштују постављене страже.

Мртви су сахрањивани на посебном кужном гробљу, које је било ограђено трњем да се не би улазило. По наређењу др Карла Нађа сахране су вршене без опела и присуства родбине. Лешеви су пре покопа посипани кречом. Половином септембра, по налогу и упутствима др Нађа, изван Јагодине саграђено је девет колиба у којима је смештено 31 заражено лице.

Крајем септембра стање здравља је било повољно. Болесници, којих је било осам, налазили су се у добром стању, као и 53 лица у контумацу. Почетком октобра умрли су један гробар и један стражар. Са њима, укупно 34 лица су умрла од епидемије. Оболевих је било још 12, али су они оздравили.

Средином октобра др Нађ је одобрио да се све заражене куће ослободе и да се приступи чишћењу заражених места и кућа. Попаљене су све ствари и немештај из заражених кућа. Сва одећа, постељина, ћилими су испрани водом и сирћетом. Сви дућани, куће и јавне зграде су очишћене и окречене. Механа у којој се појавила куга је спаљена. Око кужног гробља ископан је дубоки јендек, тако да се у њега дуго није могло улазити.

Престанак опасности објављен је 27. октобра. Кордони око вароши уклоњени су у ноћи између 28. и 29. октобра.

Др Карло Белони

Према предлогу др Карла Пацека из априла 1839. године, тадашњег привременог начелника санитета, Јагодина је било једно од места где је требало поставити физикуса. На основу тог предлога, Указом од 7. августа 1839. године др Карло Белони¹⁰ постављен је за физикуса Окружја јагодинског. Заклетву је положио 30. августа, када му је уручен декрет о постављењу. У првој години свог службовања није се сусретао са озбиљним здравственим проблемима, јер је стање здравља људи и стоке било добро.¹¹

У почетку је сиромашном становништву давао лекове бесплатно. То га је довело у лоше финансијско стање. Поред тога, и неповерење станов-

10 Карло Белони рођен је у градићу Левице у Словачкој 1812. године. Мидицину је студирао у Пешти од 1830 до 1835. године. У Србију долази марта 1836. године. Прво место службовања био је Чачак. Крајем маја 1837. године постављен је за лекара у београдском гарнизону. Следеће место службовања Др Карла Белонија била је Ђуприја, где је боравио до доласка у Јагодину.

11 АС, НОЈ, Ф IV, р-61/1839.

ништва према његовом начину лечења допринело је лошем финансијском стању. Неколико пута је тражио одлагање плаћања лекова са којима се снабдео приликом доласка у Јагодину.

У свом раду се често борио против надрилекарства. У Јагодини је у време његовог службовања деловало неколико надрилекара. Од Начелства окружја јагодинског, које није било баш ажурно у сузбијању надрилекарства, тражио је предузимање мера у заустављању ове појаве. По његовом мишљењу сузбијање надрилекарства допринело би бољој здравственој заштити, јер је оправдано сумњао да је до неких смртних случајева дошло искључиво због нестручног лечења.

Као пример неповерења становништва према раду школованих лекара, карактеристичан је покушај вакцинације становништва у селу Кавадар. Ни у трећем покушају, и то у присуству среског начелника, др Карло Белони није успео да изврши вакцинацију у селу, јер су родитељи крили своју децу. И становништво Јагодине пружало је отпор према вакцинацији. Наводили су велики број смртних случајева у Јагодини од пре неколико година, и поред тога што су пелцовани.¹²

За разлику од становништва, окружни начелник имао је врло добро мишљење о раду др Карла Белонија. У Кондиут листи из 1840. године, написао је да је у лекарским дужностима врло тачан, а да је у лекарским уверењима врло обазрив, беспристрасан и истинит. Болеснике је по позиву врло брзо посећивао. Апотеку је имао доста добро опремљену. Сиромашнима није наплаћивао лекове. Више пута успео је да излечи људе од опасних болести. Али и поред тога неповерење према њему је остало.¹³

Др Карло Белони је због неповерења становништва Јагодинског округа, и поред велике помоћи окружне и среских власти, тражио премештај у чачанско окружје, где је радио као лекар у Моравско-подрињској команди и где је задобио веће поверење становништва. Указ о премештају донет је 27. маја 1841. године. На нову дужност др Карло Белони ступио је 18. јуна.¹⁴

Др Андрија Ивановић

Од одласка др Карла Белонија па све до јануара 1844. године Јагодински округ није имао физикуса. У међувремену, др Василије Тодоровић постављен је 20. децембра 1841. године за физикуса Јагодинског окружја, али је одмах по постављењу био упућен у алексиначки карантин, тако да није ни службовао у Јагодини.

12 АС, НОЈ, Ф II, 139/1841. Вероватно су се наводили смртни случајеви у време куге 1837. године.

13 АС, МУД-с, Ф IV, 417/841.

14 АС, МУД-с, Ф III, р-227/1841.

У времену, од одласка др Белонија и постављења др Ивановића¹⁵ почетком 1844. године, када Јагодина није имала физикуса, надрилекарство је још више добило на значају. Један од надрилекара био је Миленко Михајловић из Јагодине. Он је септембра 1842. године поднео молбу Попечитељу унутрашњих дела да му се дозволи бављење лечењем, и то нарочито лечењем френге. Окружно начелство је, по упутствима попечитељства прикупило доказе о успешности његовог лечења. Пошто се у извештајима наводило да је успешан у лечењу френге, вероватно му је дозвољено да настави са лечењем.

Други надрилекар Панта Ристић из Јагодине није био успешан у лечењу. Он је такође тражио дозволу од Попечитељства унутрашњих дела, али према извештајима није имао успеха у лечењу, а и врло често је варао пацијенте преко наплате својих услуга.¹⁶ Попечитељство је 31. марта 1843. године забранило Панту Ристићу да се бави лечењем.

Рад надрилекара Ристе Ђорђевића довео је до трагичних последица. После дозволе кмета села Тољевца Риста Ђорђевић је пелцовао 196 мештана села, што је довело до смрти више десетина пелцованих. Риста Ђорђевић је изазвао смрт и 15 људи из Превешта, где је лечио људе од „терлене“. Због ових трагичних последица надрилекарства кмет села Тољевац смењен је 9. априла 1842. године и осуђен на једну годину тешке робије, а Риста Ђорђевић кажњен са 50 удараца штапом и тромесечном робијом.¹⁷

До постављења новог физикуса у Јагодини, повремена лечења предузимали су физикуси из околних окружја. Др Димитрије Капарис¹⁸, физикус пожаревачког окружја, радио је на сузбијању епидемије великих богиња у неким селима Јагодинског округа, од децембра 1841. године. У сузбијању епидемије велику помоћ пружали су срески начелници. Захваљујући њиховим мерама није долазило до рада надрилекара, ни до мешања здравих са болесним становницима. Захваљујући томе, др Капарис успео је да вакцинише до 16. јануара 1842. године 859 деце, а до маја исте године 3.358 лица. До почетка јуна епидемија је заустављена.

Др Глигорије Рибак¹⁹ дошао је у Јагодину почетком јула 1843. године, где је намеравао да живи. Пошто није имао потребна документа о завршеној медицини, упутио је молбу да му се дозволи рад на лечењу становника округа. Попечитељство унутрашњих дела је то 10. августа дозво-

15 Др Андрија Ивановић рођен је у Печују у Мађарској 30. септембра 1805. године. Први рад у Србији било је постављење за физикуса у Јагодинском округу.

16 АС, НОЈ, Ф XI, р-12/1843.

17 АС, НОЈ, Ф V, р-70/1842.

18 Др Капарис, Грк из Епира, у Србију је дошао 1836. године. Радио је као војни лекар у Крагујевачком гарнизону. Касније је радио као физикус у Пожаревцу, Зајечару и Њуприји, где је 1847. године умро.

19 Др Глигорије Рибак рођен је око 1802. године у Цариграду. Медицину је завршио у Петрограду. У Србију је дошао 1829. године. Радио је у Великом Градишту, Пожаревцу, Ваљеви, Ужицу и Зајечару.

лило, али је и наложило пуну контролу његовог рада. Др Робаков је врло успешно лечио становништво округа. Никаких притужби није било на његов рад, на његово опхођење према болесницима или у наплати лечења. Чак је успео да излечи неке људе, који су се до тада безуспешно лечили код других лекара.²⁰ Због успешности у лечењу чланови Примирилног суда вароши Јагодине су крајем 1843. године, поднели молбу Начелству окружја јагодинском да се др Робаков постави за физикуса Јагодинског округа. На основу молбе Јагодинске општине и праћења рада др Робакова, окружно начелство 1. децембра издало је званичну дозволу да може да се бави лекарским послом. На основу тога и Попечитељство унутрашњих дела је дозволило јануара 1844. године др Робакову да остане на месту окружног физикуса, до када то окружно начелство жели, или до постављења физикуса са потребним документима о завршеној медицини.

Поред свих похвала, др Робаков је убрзо напустио Јагодину, јер је 13. јануара 1844. године за физикуса Јагодинског округа постављен др Андрија Ивановић.²¹

Др Андрија Ивановић је постављен за физикуса Јагодинског округа указом кнеза Алксандра Карађорђевића 10. јануара 1844. године. Заклетву је дао по обреду православне цркве пред јагодинском парохом.²² Као и ранији физикуси и др Андрија Ивановић већи део својих активности посветио је пелцовању становништва. Одмах на почетку рада на пелцовању, сусретао се са многим тешкоћама, пре свега због неповерења становништва. У првој години свог рада успео је да изврши укупно 3972 пелцовања. У самој Јагодини пелцовао је само 156 детета. После успеха у пелцовању, мештани појединих села самоиницијативно су, заједно са кметовима, долазили на пелцовање. Родитељи су сада дозвољавали да се материја за пелцовање узима од деце, код којих се вакцина успешно примила. У току 1846. године такође је извршио бројна пелцовања. Само током лета те године пелцовао је 2025 особе.²³

Посебно је значајан рад др Андрије Ивановића на превенцији у очувању здравља. Више пута се залагао да се избацује ђубре из дворишта и улица, да се поједини занати изместе ван вароши, да се по улицама уреде канали за одвод воде, да се улице калдрмишу или посипају песком, да се сељаци своју стоку хране ван вароши или у механама, да се остаци од закраних животиња закопавају ван вароши. После многобројних молби, чистоћа у вароши се делимично поправила.²⁴

У свом раду на заштити здравља посебно је било значајно настојање да се поправи квалитет пијаће воде, који је био лош због плитких бунара

20 АС, НОЈ, Ф X, р-155/1843.

21 АС, НОЈ, Ф II, р-4/1844.

22 АС, НОЈ, Ф II, р-22/1844.

23 АС, НОЈ, Ф I, р-191/1846.

24 АС, НОЈ, Ф VI, р-46/1844.

и велике количине ђубрета. Захваљујући његовој иницијативи очишће-ни су и изграђени нови бунари и у Јагодини и у неким селима у округу.

Једна од његових иницијатива био је предлог да се доведе једна учитељица, која би девојке обучавала у неговању болесника. Од цркве је тражио да се од поста ослободе деца, труднице и болесници, а од окружне власти да се поведе борба против пијанства.²⁵ Предлагао је да се болесни од заразних болести изолују од здравих људи, и да се умрли од заразних болести не носе у цркву и њихова одећа не пере на јавним чесмама.²⁶

Др Андрија Ивановић предлагао је нове мере у сахрањивању умрлих лица. По њему је у Јагодини, као и у свим већим местима, требало изградити капеле где би лежали умрли. Сахрањивање би могло да се обави тек после писмене дозволе окружног физикуса, и то у дубљим гробовима. И ова иницијатива је подржана од стране власти, па су сахране у Јагодини вршене после његове писмене дозволе.²⁷

Заслугом др Андрије Ивановића, почетком 1846. године отворена је прва болница у Јагодини. Свако од болесника био је обавезан, да за сваки дан донесе по оку брашна и 50 грама масти. У трошкове лечења урачунавао се боравак у болници и трошкови за лекове. У току прве године у болници је лечено 14 болесника.²⁸ Тада је у Јагодини постојала још и болница, коју је основао један надрилекар, у којој су се лечили оболели од френге. Као и ранији физикуси и др Андрија Ивановић се залагао за отварање апотеке у Јагодини. Он је децембра 1845. године сам затражио дозволу за отварање апотеке, али му Попечитељство унутрашњих дела није издало дозволу.²⁹

Др Андрија Ивановић је указом од 31. јануара 1847. године постављен за физикуса Крајинског окружја.³⁰

Др Јосиф Панчић

Јосиф Панчић у Јагодину долази 31. јануара 1847. године на позив Аврама Петронијевића, власника Стакларе, због појаве епидемије трбушног тифуса код радника фабрике. Он је успео да заустави епидемију и код радника Стакларе и код становништва околних села. Због успеха у лечењу становништво Јагодине је тражило да се Јосиф Панчић постави за окружног физикуса. Попечитељство унутрашњих дела је изашло у сусрет

25 АС, НОЈ, Ф V, p-121/1844.

26 АС, НОЈ, Ф VI, p-156/1846.

27 АС, НОЈ, Ф II, p-75/1845.

28 АС, НОЈ, Ф XIII, p-58/1846.

29 АС, НОЈ, Ф VI, p-3/1846.

30 АС, НОЈ, Ф II, p-72/1847.

и крајем фебруара 1847. године Јосиф Панчић је постављен за *контрактуралног градског лекара II класе и привременог физикуса Округа јагодинског*.³¹

Др Јосиф Панчић је доста радио на здравственом образовању народа. То је нарочито чинио писаним упутствима о спречавању и лечењу појединих болести, као и усменим саветима. Указивао је на исхрану као узрочнику многих болести. Нарочито је указивао на строги пост и неумереност у конзумирању алкохола. И он је као и ранији физикуси указивао на важност постојања апотеке у Јагодини. Није успео да оствари жељу, али је стручним саветима указивао на справљање и контролу продаје лекова по дућанима.³²

Јосиф Панчић је такође указивао на непостојање капеле у Јагодини, и непоштовању уредбе о сахрањивању умрлих лица. И у самој Јагодини, а нарочито у селима, смртнице су издавали свештеници.³³

У време рада у Јагодинском окружју, Јосиф Панчић је почео да се бави и проучавањем флоре. Често је обилазио околину Јагодине, Темнић и то крај око манастира Љубостиње, и нека места у Левчу, али и околину манастира Манасије и Раванице, Лешје, брдо Бабу, и још нека места у Ђупријском округу.

После одласка др Мајнера из Крагујевца, Јосиф Панчић је упутио молбу да буде постављен на његово место. За привременог окружног физикуса прве класе у Крагујевцу Панчић је постављен 14. новембра 1847. године, а 27. истог месеца започео је са радом.

Др Ђорђе Малаћ

Истовремено са постављењем Јосифа Панчића у Крагујевцу, за физикуса Јагодинског округа 20. новембра 1847. године постављен је др Ђорђе Малаћ³⁴. И он се у свом раду сусретао са разним облицима сујеверја и празноверја, јер су се и даље чешће тражиле услуге надрилекара. Таквих појава било је и у Јагодини, али најчешће услуге надрилекара тражене су по селима. Лекар се позивао тек пошто враџбине нису помогле. Успео је да издејствује забрану лечења од стране једног надрилекара.³⁵ И поред тога током 1848. године лечио је близу 300 људи. Највећи број болесника био је међу радницима фабрике стакла у селу Белици и међу становницима Јагодине. У прва три месеца службовања укупно 132 лица затражиле су

31 Б. Д. Татић-Б. П. М. Ђурчић, Ј. Панчић-професор и педагог, у: Јосиф Панчић, Сабрана дела, 11-Живот и дело Јосифа Панчића, Београд 1998, 171.

32 АС, НОЈ, Ф XI, р-75/1847.

33 АС, НОЈ, Ф XI, р-75/1847.

34 Др Ђорђе Малаћ рођен је у Осјеку 1820. године. Медицину је завршио у Пешти. Пре доласка у Јагодину, радио је седам месеци у Београду. Према Кондиут листи, његов рад и понашање према болесницима, добро је оцењено.

35 АС, МУД-С, Ф IV, р-51/1850.

његову помоћ у лечењу, у наредна три месеца још њих 70, а до краја септембра још 90 лица.

Он се такође суочавао са тешкоћама у одржавању чистоће у вароши. У својим извештајима износио је чињенице о неуређености улица, смраду од заклане стоке, о двориштима пуним стајског и људског ђубрета. Изгледа да је имао успеха у захтевима за уређењем вароши, јер у следећим извештајима износи да су у Јагодини многе улице поплочане. У продаји робе по дућанима није имао великих примедби, јер су се такве материје продавале углавном уз дозволу физикуса, мада је било случајева где се то није поштовало. Зато је у неколико наврата предлагао већу контролу од стране окружног начелства.³⁶

За неке болести налазио је узрок у исхрани становништва. Честа употреба меса и зачињених и љутих јела, као и прекомерна употреба вина и ракије, по њему су били узрок нарочито кожних болести. Међутим, у једном каснијем извештају наводи да је исхрана љутим и киселим јелима, употреба црног и белог лука, као и конзумирање већих количина црвеног вина и ракије, разлог доброг здравља становништва.³⁷

Стечено искуство становништва и неопходност пелцовања, омогућило му је несметан рад. Само током јуна 1848. године успео да пелцује 850 лица. Даљи рад на пелцовању спречило је ангажовање у комисији поводом појаве колере. Следеће 1849. године, поред колере, у целој Србији и у Јагодинском округу дошло је до појаве великих богиња. То је довело до великог ангажовања др Ђорђа Малаћа на лечењу становништва. Такође, захваљујући напорима ранијих физикуса, у више извештаја истицао је поштовање наредбе о сахрањивању, које се обављало са дозволом окружног физикуса, и то после 24 часа од смрти покојника.³⁸

Због сукоба са неким представницима окружне власти др Ђорђе Малаћ поднео је оставку, која је уважена 27. новембра 1850. године.³⁹

36 АС, МУД-С, Ф III, р-15/1848.

37 АС, МУД-С, Ф III, р-15/1848.

38 АС, НОЈ, Ф X, р-89/1848.

39 АС, НОЈ, Ф XI, р-62/1850.

